

اقتصاد کلان با ابزارهای اسلامی

نویسنده: ندیم مالک

مترجم: سیداسحاق علوی

رشد و توسعه مباحث اقتصاد اسلامی، ارائه نظریه‌های علمی و کاربردی مختلف از ناحیه اندیشمندان مسلمان، گرایش محافل علمی بین‌المللی به آموزه‌های اقتصادی اسلام و به رسمیت شناخته شدن برخی از آن‌ها در مجامع رسمی اقتصادی و موفقیت عملی آن‌ها در عرصه‌های واقعی، این عقیده صد ساله را که نظام سرمایه‌داری تنها راه رشد اقتصادی است، به چالش جدی فراخواند. فقهای که تا چندی پیش از باب اضطرار و ضرورت به جریان برخی از ابزارهای مالی خلاف شرع تن می‌دادند، امروزه توجیهی برای این کار نمی‌بینند.

نوشته حاضر یکی از نمونه‌های این تحول است. فقهای پاکستان که تا سال ۲۰۰۰ میلادی از باب ضرورت و به حکم ثانوی ربا را تجویز می‌کردند، طی نشستی با استناد به یافته‌های علمی اقتصاددانان مسلمان و ابزارهای مالی ارائه شده توسط آنان، ضرورت ربا را منتفی دانسته، حکم به لزوم تغییر نظام مالی داده‌اند و مسئولان اقتصادی را موظف کرده‌اند تا ژوئن ۲۰۰۲، نظام مالی اسلامی را جایگزین نظام ربوی کنند.

نشریه اینترنتی IslamiQ.com درباره این تحول با دکتر عثمانی کارشناس فقه و عضو فعال کمیسیون بانک دولتی پاکستان مصاحبه‌ای کرده است که هم از تصمیم جدی مسئولان بر انجام این تغییر حکایت می‌کند و هم نشان می‌دهد دولت پاکستان برای انجام تغییرات، شورایی متشکل از فقها و اندیشمندان اسلامی تشکیل داده است که با طرح‌ها و نظارت‌های خود جریان اسلامی کردن اقتصاد را زیر نظر دارند. این دو نکته برای مسئولان کشور جمهوری اسلامی ایران نیز قابل تأمل است.

اقتصاد پاکستان بر سر دوراهی است. از یک سو، با بدهی هنگفت داخلی و خارجی، برای تأمین کسری بودجه روبه‌روست و از سوی دیگر، در حال دگرگونی عمده‌ای است که از طریق آن نظام فعلی، به شیوه منطبق با شریعت تغییر می‌یابد.

رأی دادگاه عالی پاکستان دربارهٔ ربا، دولت را به رسمی کردن اقتصاد بدون ربا از سال ۲۰۰۱ ملزم کرده است. هیئت فقهای استیناف در این دادگاه، پرداخت بهره را مغایر با اسلام دانسته و اعلام کرده است که قوانین فعلی از سی‌ام ژوئن ۲۰۰۱ فاقد رسمیت خواهد بود.^۱

در حکم تاریخی این هیئت آمده است که دانشمندان، اقتصاددانان و بانکداران اسلامی گونه‌هایی از راهکارهای اسلامی تأمین مالی را تدوین و طراحی کرده‌اند که می‌تواند جایگزین بهتری برای بهره باشد. از این رو نمی‌توان اجازه داد که مبادلات ربوی برای همیشه بر پایه ضرورت ادامه یابد. هیئت فقها هم‌چنین دولت را موظف کرده است که راهی برای تبدیل استقراض‌های داخلی به تأمین مالی مرتبط با پروژه بیابد و به طراحی ابزارهای مشارکتی‌ای که دولت را بر همین اساس تأمین مالی می‌کند، همت بگمارد، به طوری که مردم بتوانند واحدهایی از آن‌ها را خریداری کنند؛ واحدهایی که در بازار ثانوی بر اساس ارزش خالص دارایی قابل معامله باشند. طبق این درخواست، اوراق طرح‌های پس‌انداز ملی فعلی که بر بهره مبتنی است به ابزارهای مشارکتی پیشنهادی تبدیل خواهد شد. دادگاه دستور داده است که نه تنها استقراض‌های داخلی بلکه وام‌های دولت فدرال از بانک دولتی پاکستان نیز بر مبنای بدون بهره در نظر گرفته شود.

در این ارتباط دولت پاکستان به سه گروه، کارشناسان بانک دولتی، وزارت دارایی و یک نهاد حقوقی مأموریت داده است تا الگوی نوین مالی‌ای تدوین کنند که با شریعت همخوانی داشته باشد و بتوان شالوده نظام مالی اسلامی را بر آن استوار کرد. بسیاری از اقتصاددانان مستقل، مسئله بدهی را مطرح کرده و استدلال می‌کنند که هیچ راه حل کوتاه‌مدتی برای سازماندهی مجدد حجم بدهی کنونی وجود ندارد؛ بدهی‌ای که عبارت است از ۱/۶ تریلیون (هزار میلیارد) رویه وام داخلی که عمدتاً با طرح‌های پس‌انداز ملی وام گرفته شده است، و ۳۸ میلیارد دلار بدهی خارجی که همه به صورت تعهدات ارزی است. دولت ناگزیر است که دست به استقراض‌های بیش‌تری بزند تا شکاف بین مخارج و

درآمدهای خود را کم‌تر کند. کسری بودجه دولت همچنان به طور متوسط سالانه حدود شش درصد است. نسبت بدهی به تولید ناخالص ملی، روز به روز بیش‌تر می‌شود. با وجود این، نسبت مالیات به تولید ناخالص داخلی، روز به روز کاهش می‌یابد. این امر، این پرسش جدی را فراروی ما می‌گذارد که به‌رغم محدودیت ابزار در نظام مالی اسلامی و لزوم معاملات مبتنی بر دارایی با وام‌گیران، دولت چگونه از نظام فعلی به نظام اقتصادی اسلام تغییر جهت خواهد داد؟

علما همچنان مدعی‌اند که نظام مالی اسلام می‌تواند هر عارضه‌ای را که هم‌اکنون دامنگیر اقتصاد پاکستان است، درمان کند. با این حال، هیچ‌کس تاکنون برنامه مشخصی ارائه نکرده است که راه‌های دستیابی به اهداف نظام اقتصادی اسلام را بازنمایاند.

برای بررسی موضوعات یادشده، [نشریه اینترنتی] «IslamiQ.com» مصاحبه‌ای با آقای دکتر عثمانی انجام داده است. آقای عثمانی کارشناس برجسته شریعت است و در کمیسیون بانک دولتی پاکستان برای تدوین الگوی جدید مالی سازگار با شریعت، فعالیت دارد.

*** به نظر شما پاکستان چگونه می‌تواند برای طرح‌های پس‌انداز مبتنی بر بهره‌کنونی که برای تأمین مالی کسری بودجه دولت حیاتی است، جایگزینی پیدا کند؟**

■ در منطقه ما کم‌ترین نرخ پس‌انداز به کشور پاکستان اختصاص دارد. به نظر من دلیل این امر آن است که مردم پاکستان دوست ندارند بهره (ربا) بگیرند، لذا به ندرت در طرح‌های پس‌انداز سرمایه‌گذاری می‌کنند. درآمدهای مردم یا به مصرف می‌رسد یا در املاک، کالا، سهام و غیره سرمایه‌گذاری می‌شود. در بین مردم پاکستان دسته دومی نیز وجود دارند که نمی‌خواهند در حساب‌ها و طرح‌های مبتنی بر بهره سرمایه‌گذاری کنند، ولی از آن‌جا که تاکنون روش اسلامی‌ای نیافته‌اند که بتوانند در آن سرمایه‌گذاری نمایند، در حساب‌ها و طرح‌های فعلی سرمایه‌گذاری می‌کنند. پس آنان نیز اگر زمانی بدیل‌های اسلامی مناسب فراهم شد، پس‌اندازهای خود را به آن‌جا منتقل خواهند کرد.

به‌لطف الهی برای این مقصود یک «گواهی محصول بدون ربا» در بانک سرمایه‌گذاری «المیزان» طراحی شده است که جایگزین این نوع طرح‌های پس‌انداز

خواهد شد و نقطه عطفی به سوی ایجاد نظام مالی اسلامی پاکستان خواهد بود. من اطمینان دارم که طرح‌های اسلامی سپرده‌گذاری و طرح‌های اسلامی پس‌انداز، پس از اجرا، سرمایه‌های عظیمی را جذب خواهند کرد و نسبت پس‌انداز در حد چشم‌گیر افزایش خواهد یافت. هم‌چنین به منظور تأمین کسری بودجه دولت، در حال طراحی نوعی اوراق خزانه‌داری هستیم که ان‌شاءالله به زودی نهایی خواهد شد. در نظام اسلامی مخارج دولتی به طور خودکار محدود خواهد شد، در نتیجه کسری بودجه خود به خود کاهش خواهد یافت.

داشتن نظام مالی اسلامی به معنای آن نیست که کسری‌های بودجه دولت، مخارج عمومی و بالاسری و بازپرداخت وام‌ها را نتوانیم تأمین مالی کنیم. در نظام تأمین مالی اسلامی نیازهای دولت را می‌توان با شیوه‌های مختلفی از قبیل مشارکت، استصناع و سلف برآورده کرد. اما باز هم این شیوه‌ها نیاز به دارایی‌ها و خدمات دارند تا بتوان این ابزارها را ابداع کرد و به کار گرفت به طوری که برای اقتصاد کلان کشور مفید باشد. به عنوان مثال، زمانی که دولت نیازمند تأمین مالی برای احداث ساختمان‌ها، جاده‌ها، و شاهراه‌ها است، می‌توان اوراق مالی اسلامی را از طریق استصناع ایجاد کرد.

* کمیسیون بانک دولتی پاکستان چه نوع ابزارهای مالی را در دست طراحی و تدوین دارد؟

■ ابزارهایی که در بانک دولتی پاکستان برای «دارایی‌های بانک» طراحی می‌شوند عبارت‌اند از: مشارکت، مضاربه، اجاره، مرابحه، تنزیل، سلف و استصناع و برای بدهی‌های بانک، مشارکت و مضاربه با ویژگی‌های گوناگونی برای حساب‌های مختلف طراحی می‌شوند. به طور کلی ابزارها و فعالیت‌های بانک‌ها از لحاظ شرعی مورد بررسی قرار می‌گیرد و برای موارد غیرمجاز، جایگزین‌های اسلامی تدارک دیده می‌شود.

* تطبیق شیوه اسلامی بر نظام فعلی به چه نحو خواهد بود؟

■ همه شیوه‌های اسلامی تأمین مالی قادرند نیازهای نظام فعلی را برآورده سازند. برای نمونه می‌توان از مشارکت و مضاربه برای تأمین مالی تقریباً تمام مبادلات از جمله تأمین مالی سرمایه در گردش، تأمین مالی پروژه‌ها و تأمین مالی واردات و صادرات و غیره

استفاده کرد. تامین مالی مسکن سازی را هم می توان از طریق مشارکت انجام داد. اجاره اسلامی (اجاره به شرط تملیک و اجاره عادی) را می شود جایگزین اجاره متعارف کرد. بنابراین هر نوع تأمین را می توان با روش اسلامی انجام داد. ما درباره این موضوع گزارشی جامع تهیه کرده ایم که تسلیم بانک دولتی پاکستان شده است و ان شاء الله پس از تصویب برای همه بانک های فعال پاکستان ارسال خواهد شد.

*** نظر حضرت عالی در مورد این ایده که نظام اسلامی فاقد دامنه نوآوری است، چیست؟**

■ این برداشت کاملاً نادرست است. در واقع بانکداری اسلامی دارای دامنه ابزاری ابتکاری وسیعی است. برای هر نوع تأمین مالی ابزارهایی را می توان با رعایت موازین شریعت طراحی نمود. به نظر من این بانکداری متعارف است که فاقد راهکارهای ابتکاری است. در بانکداری سنتی تمام مبادلات باید با افزودن مقداری بهره بر آن انجام شود. برای مثال، تأمین مالی اتومبیل سازی از راه های متعددی در روش تأمین مالی اسلامی مثل مشارکت، اجاره یا مرابحه قابل اجراست. شما می توانید هر نوع تأمین مالی را بسته به راحتی و نیاز مشتریان خود داشته باشید. به علاوه، ابزارهای بانک اسلامی برای کل اقتصاد کشور ثمربخش تر و نافع تر است. تمام این ابزارها به طور کامل پشتوانه دارایی ها و خدمات اند و بدون برخورداری مناسب از آنها، هیچ سرمایه گذاری مخاطره آمیزی انجام نمی شود.

*** چه مدتی طول خواهد کشید تا نظام مبتنی بر بهره به شیوه منطبق با شریعت تغییر یابد؟**

■ اگر دولت واقعاً در پیاده سازی نظام اسلامی صادق باشد و علمای شریعت، حقوق دانان و بانکداران صادقانه برای آن کوشش کنند، تغییر کل نظام دو سال طول می کشد؛ مشروط بر آن که کارهای مقدماتی به خوبی انجام شده باشد. نکته دیگری که مایلم به آن اشاره کنم این است که ما باید آگاهی نسبت به بانکداری اسلامی را در میان بخش بانکی، متخصص ها، روزنامه نگاران و کارشناسان آموزش و پرورش افزایش دهیم. ما باید آنها را آگاه کنیم که بانکداری اسلامی یک نظریه صرفاً آرمانگرایانه نیست بلکه در این زمینه تاکنون کارهای عملی زیادی در پاکستان و خارج از پاکستان صورت گرفته است.

شورای ایدئولوژی پاکستان گزارش مفصلی درباره طرز کار اسلامی سازی اقتصاد تدارک دیده است. پیش از صدور رأی دادگاه عالی پاکستان دست کم دو کمیسیون در زمان‌های مختلف تأسیس شده‌اند تا روی اسلامی سازی اقتصاد کار کنند و آنان گزارش خود را با اصلاحات پیشنهادی در معاملات جاری بانک‌ها ارائه داده‌اند. دادگاه عالی، خود به تفصیل جزئیات الغای بهره را شرح می‌دهد و رهنمودی برای تبدیل نظام بانکی کشور به نظام بانکداری اسلامی فراهم می‌کند. خارج از پاکستان، دست‌کم دو بیست بانک و مؤسسه اسلامی بر مبنای بانکداری اسلامی فعالیت دارند. حدود ۱۵۰ میلیارد دلار با نرخ رشد پانزده درصد برای پنج سال گذشته در بانک‌های اسلامی سرمایه‌گذاری شده است. این در حالی است که این مبلغ در سال ۱۹۸۵ تنها پنج میلیارد دلار بوده است.

حدود ۴۳ کشور (۲۷ کشور مسلمان و ۱۵ کشور غیرمسلمان) از جمله، کویت، عربستان سعودی، ایران، مالزی، برونی، ایالات متحده، انگلستان، کانادا، سوئیس و استرالیا دارای مؤسسات بانکداری اسلامی هستند.

افزون بر آن، هشت بانک چند ملیتی دارای بانه‌های بانکداری اسلامی می‌باشد. این بانک‌ها عبارت‌اند از: Goldman Sachs, AMRO, ABN, ANZ, CitiBank, Kleinwcv (آلمانی)، بانک هنگ‌کنگ - شانگهای، بانک سعودی - آمریکایی و بانک سعودی - بریتانیایی. برخی دیگر از بانک‌ها نیز در حال افتتاح شعبه‌هایی برای بانکداری اسلامی می‌باشند. از این‌رو لازم است مردم را از این موضوعات مطلع سازیم و زمینه‌های آموزش مربی را در مؤسسات مختلف در پاکستان فراهم کنیم تا با تربیت مربیانی ورزیده، دانشجویان و بانکداران حرفه‌ای را در کوتاه‌ترین مدت آموزش دهیم. به لطف الهی و با مساعدت بانک «المیزان» این برنامه‌ها را در مؤسسه مدیریت بازرگانی (IBA) در کراچی آغاز کرده‌ایم و کتابی هم درباره مفاهیم بانکداری و تامین مالی اسلامی جهت راهنمایی و آموزش دانشجویان بانکداری اسلامی تنظیم شده است.

* امکان و دورنمای بانکداری اسلامی را در پاکستان چگونه می‌بینید؟

■ امکان این‌که نظام اسلامی در پاکستان رواج یابد، بسیار زیاد است. در پژوهشی که انجام داده‌ایم به این نتیجه رسیدیم که به استثنای بخش کوچکی، اکثر مردم پاکستان

برای پذیرش نظام مالی اسلامی آماده‌اند، چون آن‌ها فکر می‌کنند که نظام مالی اسلامی یگانه راه حل بحران اقتصادی است که پاکستان اکنون با آن دست و پنجه نرم می‌کند. تجربه پاکستان ان‌شاءالله بسیاری از کشورهای دیگر را نیز به اتخاذ این نظام ترغیب خواهد کرد.

• آیا به نظر شما سرمایه‌گذاری مغاطره‌آمیز، تجارت الکترونیکی و سایر تکنیک‌های مدرن

می‌تواند با نظام اسلامی پیوند برقرار کند؟

■ مسلماً، نظام اسلامی به اندازه کافی از انعطاف‌پذیری برای پذیرش پیشرفت داد و ستد مدرن برخوردار است. اسلام مسلمانان را به فراگیری این دانش‌ها و به کارگیری تمام امکانات و وسایل از این دست که در اسلام حرام نباشد، ترغیب و تشویق می‌کند تا برای بهبود وضع مسلمانان از آن‌ها استفاده شود. فن‌آوری اطلاعات و تجارت الکترونیکی از پدیده‌هایی است که به ارتقای منزلت مسلمانان کمک می‌کند. لذا من پیشنهاد می‌کنم گروهی از فقهای مسلمان و تعدادی از کارشناسان تکنولوژی اطلاعات و تجارت الکترونیکی، برای تجارت الکترونیکی و مقولات مرتبط که از نظر شریعت قابل قبول باشد، برنامه‌ای تدوین نمایند.

پی‌نوشت‌ها:

۱. در پی درخواست دولت، این مهلت تا آخر ژوئن سال ۲۰۰۲ تمدید شده است.

